

Alle G. Hoekema en
Aukje E. Hoekema-Norel

Michel Houellebecq en de bijbelse apocalyptiek

Ten minste drie recente romans van de Franse romanschrijver Michel Houellebecq eindigen met sombere beelden van eenzaamheid, dood en vernietiging, die een sfeer van apocalyptische beklemming en vervreemding ademen.

In deze romans sterven de vrouwen en vriendinnen van de hoofdpersonen bovendien in hun vruchtbare jaren, nog voordat ze een kind hebben kunnen baren, alsof Houellebecq anticipeert op een andere, betere mogelijkheid van reproductie van de (nieuwe) menselijke soort, waarbij de vrouw niet langer nodig is. Daarmee is het failliet van elke vorm van seksualiteit, zelfs als intens genieten, feitelijk geïmpliceerd. In dit artikel gaan we nahoe Houellebecq gebruik maakt van de bijbelse apocalyptiek.

Alle Hoekema was tot voor kort hoofddocent missiologie aan de VU, en daarvoor verbonden aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam; Aukje Hoekema-Norel is oud-testamentica en docente aan de Cursus Theologie voor Gemeenteleden te Alkmaar.

Zowel *Les particules elementaires* (1998) als *Plateforme* (2001) lijken - evenals overigens *Lanzarote* (2000) - een opmaat te vormen voor Houellebecqs recente en meest intrigerende werk, *La possibilité d'une île*¹ (2005).² Op indringende en methodische wijze zet hij de lijn van het slot van *Les particules elementaires* voort. Elementen uit *Plateforme* (met name seksualiteit) en *Lanzarote* (naast seksualiteit de aanwezigheid van een sektarische gemeenschap op het eiland Lanzarote) spelen ook een rol, maar hier gaat het bovenal om het perspectief van een nieuw-menselijke gemeenschap die enkele millennia na de tijd van de lezer existeert - met de kanttekening, dat het begrip 'gemeenschap' eerder een term is die bij de 'oude' menselijkheid past.

In dit artikel gaan we na, hoe Houellebecq gebruik maakt van de bijbelse apocalyptiek. Drie niveaus worden daarbij onderscheiden: een formeel niveau van overnemen van namen en citeren van bijbelteksten; een methodologisch niveau (Houellebecq schrijft als het ware vanuit het einde); en een inhoudelijk niveau.

Verhaallijn

De roman beschrijft het 'levensverhaal' van Daniël (Daniël1 genoemd), dat onderbroken en becommentarieerd wordt door nieuw-menselijke genetische nazaten van de hoofdpersoon: Daniël24 en Daniël25, die vele honderden jaren later leven. De oorspronkelijke Daniël is een geslaagde stand up comedian en cineast van pornografische en gewelddadige films. Zijn eerste liefdevolle relatie met de succesvolle Isabelle, hoofdredactrice van een glossy tijdschrift voor jonge vrouwen, loopt stuk als Isabelle, depressief geworden vanwege haar fysieke verouderingsproces, zich vereenzaamt terugtrekt. Daniël vindt een vervangster in het jonge pornstarretje Esther; ook die verhouding loopt stuk, nu vanwege het leeftijdsverschil tussen beiden en vooral omdat het van haar kant nooit meer was dan een toevallige, hartstochtelijke, seksuele relatie.

Intussen is deze Daniël in aanraking gekomen met een sektarische beweging, de Elohimieten, geleid door een profeet, die geassisteerd wordt door respectievelijk een geleerde, een 'smeris' en een 'humorist'. Ten slotte is er de moderne kunstenaar Vincent, die later de zoon van de profeet blijkt te zijn. Heeft Houellebecq bij de keuze van deze naam soms

gedacht aan Vincent van Gogh, die ooit evangelist was?

De sekte gelooft er heilig in dat het menselijke DNA in de nabije toekomst gebruikt kan worden voor het klonen van 'de nieuwe mens', een op intelligentie gebaseerde genetische mutatie van de bestaande, 'oude mens'. Een en ander was aan de profeet geopenbaard door de 'Elohim', buitenaardse wezens, verantwoordelijk voor de schepping van de mensheid (p. 96). Het betreft evenwel geen goddelijke of bovennatuurlijke wezens, en de transcriptie van de meervoudsvorm 'Elohim' door het enkelvoud 'God', in het bijbelboek Genesis, wees de sekte dan ook af.

Op reis

Wanneer het klonen lukt (de geleerde werkt er koortsachtig aan) zal de dood feitelijk overwonnen zijn. Dan kan gesproken worden van 'opstanding'. Als de profeet plotseling wordt vermoord, anticipeert men op deze mogelijkheid en stelt het overblijvende triumviraat het tegenover de vele leden van de sekte zo voor, dat het bij de opvolging van de profeet door de relatief onbekende Vincent eigenlijk gaat om een opstanding.

Op dit 'levensverhaal' van Daniël1 reageren de latere, nieuw-menselijke Daniël24 en na diens dood zijn gekloonde opvolger Daniël25. Het werk van de 'geleerde' blijkt dus succes te hebben gehad. Tot de pijlers van hun nieuw-menselijke geloof of levensovertuiging behoort, dat ze een strikte duplicatie van het DNA van hun voorlopers moeten nastreven; voorts dat ze moeten nadenken over het 'levensverhaal' van hun oorspronkelijke voorouder, en tot slot dat ze daarbij een commentaar moeten schrijven. De nieuw-menselijke gemeenschappen leven afgezonderd in *compounds* (vergelijkbaar met de kloosters in de middeleeuwen, p. 384), beveiligd tegen rondzwervende restanten van oud-menselijke, primitieve wilden. De aarde is intussen weer woest en ledig, en vooral droog geworden, ten gevolge van atoomoorlogen en grote natuurrampen. Van steden als Madrid en New York resten slechts ruïnes, waar her en der nog groepjes mensen huizen. Doordat noch gevoelens, noch dood nog langer bestaan, ontbreken verlangen en liefde. Toch roept de verplichte bestudering van de oud-menselijke levensverhalen - in totaal 6174, wellicht een apocalyptisch getal: $7^3 \times 3^3?$ -

Foto: Anton Sinke

bij sommige nieuw-menselijke individuen een onbestemd verlangen op. En zo verlaat Daniël²⁵ na het lezen van het verhaal van Daniël¹ zijn veilige compound om op reis te gaan naar de plaats waar zijn verre voorouder ooit leefde: aan de uiterste westelijke rand van het vasteland, daar waar de teruggetrokken zee begint, 'de grote troosteres, de grote vernietigster ook, zij die uitholt, die zachtjes beëindigt' (p. 415). Daar komt hij tot wezenlijk inzicht. Net zo min als de 'oude mens' zal de nieuwe mens ooit zijn doel bereiken in zijn lichaam, dat hem slechts kort toebehoort; hij blijft 'onverlost'. Geluk is geen horizon, de toekomst leeg. 'Ik was, ik was niet meer. Het leven was echt' (p. 417). Met deze conclusie laat de schrijver ook de opties van verlossing die het boeddhisme biedt, achter zich.

Eeuwig leven

Hoewel Houellebecq ook in eerder werk af en toe bijbelse citaten of een parafraze daarvan noemde, is het veelvuldig gebruik ervan in *La possibilité d'une île* zonder parallel. Dat begint al met het motto aan het begin van de roman: 'Qui, parmi vous, mérite la vie éternelle?', waarbij men kan denken aan Daniël 12:2, Matteüs 19:29, maar ook aan Johannes 3:15 en andere teksten uit het Evangelie van Johannes. Überhaupt zou men bij Houellebecqs gebruik van het begrip 'eeuwig leven' kunnen denken aan de johanneïsche interpretatie van *zoè aionios*. 'Wie gelooft in de Zoon, heeft het eeuwige leven', aldus Johannes 3:36.

Dat is niet een toekomstige categorie, maar een nu reeds te realiseren levenswijze. 'Welkom in het eeuwige leven, vrienden', zo luidt dan ook de uitnodiging tot de lezer aan het begin van de roman; wie zich geheel overgeeft aan de leer van de sekte, heeft reeds deel aan het eeuwige leven (p. 259, 266, 279).

Een ander beeld dat doet denken aan dit evangelie, is dat van de Parakleet. Vincent, de geïncarneerde profeet, noemt zich zo: 'Ik ben de Parakleet en de verwezenlijking van de belofte' (p. 258). Vanzelfsprekend verschijnen de profeet en zijn opvolger Vincent in een stralend wit klee (p. 103, 258; vergelijk Matteüs 28:3, Daniël 7:5). De nieuwe profeet Vincent wordt zelfs genoemd 'de steen die de bouwlieden hadden versmaad' (p. 345; zie Psalm 118:22, en voorts Matteüs 21:42 en parallellen) en zijn voorganger had zich omringd met twaalf jonge vrouwen (p. 111) waarbij men zou kunnen denken aan de twaalf discipelen, maar ook aan de twaalf sterren uit Openbaring 12:1. Er zijn nog talloze andere verwijzingen naar de Schrift aan te wijzen.

Het tweede deel van de roman, vlak voor de beslissende epiloog, eindigt met een gedicht dat Daniël blijkbaar per e-mail aan zijn geliefde Esther had gezonden vlak voor zijn zelf gekozen levenseinde; dat gedicht sluit af met woorden die ook in de titel terugkomen: 'Er bestaat een mogelijkheid/ van een eiland binnen de tijd' (p. 371). De Franse tekst is exacter: 'Il existe au milieu du temps/ la possibilité d'une île' en verwijst zo duidelijk naar het midden

- ¹ Zie voor de dood als belangrijkste motief in Houellebecqs werk Frans Willem Verbaas, 'De moderne Europeaan is een puber. Over de romans van Michel Houellebecq', in *Interpretatie* 10/7, oktober 2002, p. 21-23.
- ² Michel Houellebecq, *Les particules élémentaires*, Paris: Flammarion 1998; pocketeditie bij J'ai lu, 2001; *Plateforme*, Paris: Flammarion 2001; en tot slot *La possibilité d'une île*, Paris: Fayard 2005, vertaald als *Mogelijkheid van een eiland*, Amsterdam: Arbeiderspers 2005. Tenzij anders vermeld verwijzen we naar de paginering in de Nederlandse uitgave.
- ³ VPRO, R.A.M. (Nederland 3) 6 november 2005.

van de tijd in Daniël 7:25. Met 'eiland' is, aldus de auteur in een TV-interview, de individuele persoon bedoeld.³

De commentator Daniël²⁴ vermeldt (p. 52), dat de nieuwe mens vanaf de generatie van Daniël¹⁰ geen tranen meer kent; hier zou men kunnen denken aan Jesaja 25:8 of aan Openbaring 21:4. Zijn identieke opvolger Daniël²⁵ kan stellen (p. 364): 'die geheime waarheid, die gedurende de hele historische periode is vervuld, heeft pas bij de nieuwe mensen vaste voet kunnen krijgen'. Hier valt te denken aan Daniël 12:9, waar God aan Daniël verklaart dat de geheimen, die de profeet in dromen en gezichten ziet, verborgen blijven 'en verzegeld tot de eindtijd'. In de roman is met 'historische periode' het tijdperk van de 'oude mens' bedoeld. De 'nieuwe mens' kent geschiedenis noch toekomst; hij wordt telkens afgelost door een identieke kloon.

Tot de formele overeenkomsten tussen de roman en de bijbelse apocalyptiek behoren dus ook de dromen, die enkele malen voorkomen. De droom van Daniël 25 over een oude, in bont geklede man die een glasvezelkabel doorsnijdt – de levensader van de wereldleiders; de fundamenten van de wereld storten er door ineens (p. 193). Onwillekeurig worden we herinnerd aan de droom van Nebukadnessar in Daniël 2.

Natuurlijk bevatten ook verschillende namen van hoofdfiguren uit de roman toespelingen op bijbelse gegevens. De naam Daniël verwijst zonder twijfel naar de bijbelse figuur. En wat te denken van Esther? Houellebecq zelf schrijft in een interview dat hij deze naam ontleende aan een boek van Balzac, *Splendeurs et misères des courtisanes*, een zedenschets uit 1847. Daarin speelt de joodse courtisane Esther, een complexe persoonlijkheid, een hoofdrol. Ze wordt nadrukkelijk 'juive' genoemd en wordt beschreven als 'une prostituée parisienne, un rêve asiatique, un ange enfin'.⁴

Balzac refereert enkele malen aan de bijbelse Esther; eenmaal in samenhang met Nebukadnessar. Aangenomen mag worden, dat Houellebecq daardoor op een spoor is gezet. Een opzettelijke verwijzing naar de Schrift is zeker ook te vinden bij de naam Marie; de Nederlandse vertaler heeft hier over het hoofd gezien dat dit in Franse bijbelvertalingen de weergave is van Maria; ook elders lijkt de overigens goede vertaling citaten uit of verwijzingen naar de bijbel over het hoofd te zien. Maria komt in verschillende commentaren van Daniël 24 en Daniël 25 voor als verre, virtuele gesprekspartner; als Maria 23 reageert ze meerdere malen met een gedicht.

Maria 23 is het ook die de ruïnes van New York verlaat, deserteert uit de nieuw-menselijke, emotionele communiteit en verlangend op zoek gaat naar waarachtige menselijke gemeenschap, die ze, net als in haar voetspoor Daniël 25, hoopt te vinden in Lanzarote. Haar laatste, door Daniël 25 gevonden

woorden, noemen een diep verlangen, 'dat jagen naar het hele' dat liefde wordt genoemd (p. 411).

Maria's rol in de roman blijft helaas enigszins onderbelicht; de schildering van haar vlucht uit de tot een woestijn geworden metropool New York doet denken aan de vlucht van de vrouw uit Openbaring 12. Andere bijbelse namen zijn die van Rebecca, Lucas (die in de sekte van de Elohieten optreedt als communicatiedeskundige!), Johannes en ten slotte Paulus (van wie Efeziërs 5:31 wordt geciteerd, p. 411). Wellicht klinkt zelfs in de naam Michel (zowel de naam van de auteur als van de hoofdpersoon uit *Plateforme* en *Les particules elementaires*) een echo door van de bijbelse engelenfiguur Michaël, die onder andere in Daniël 10:13 wordt genoemd.

Angstwekkende eenzaamheid

Jan Willem van Henten en Oskar Mellink citeren de Amerikaanse wetenschapper J.J. Collins om het begrip apocalyptiek te definiëren:

Een genre van openbaringsliteratuur met een verhalende structuur, waarin een openbaring door een bovennatuurlijk wezen aan een menselijke ontvanger bemiddeld wordt. Er wordt een transcendentale werkelijkheid onthuld die zowel een tijdelijk aspect heeft in zoverre het het heil aan het einde der tijden betreft, als een ruimtelijk aspect heeft in zoverre het een andere bovennatuurlijke wereld betreft.

In het geval van *La possibilité d'une île* kan men de auteur, Houellebecq, de menselijke ontvanger noemen. Door Daniël 24 en Daniël 25, de nieuw-menselijke lezers en commentatoren van het levensverhaal van Daniël¹, wordt aan hem de transcendentale werkelijkheid onthuld. Deze heeft een aspect van tijd in zoverre het tijdperk van de oude mens definitief voorbij is. Wel wachten ook de nieuw-menselijke wezens nog op de Toekomstigen (over wie de lezer echter niets verneemt), maar feitelijk breekt met de desertie van Maria 23 en iets later van Daniël 25 uit hun nieuw-menselijke compounds ook voor deze leefvorm het einde aan.

Het ruimtelijke aspect vinden we verbeeld in de angstwekkende eenzaamheid van het opgedroogde Spanje en het uiterste westen van Europa, het tot schiereiland geworden eiland Lanzarote, dat Daniël²⁵ aan het einde van het boek bereikt. Hier zijn we, zoals de ondertitel van Lanzarote aangeeft, 'au milieu du monde'. Heel in de verte is misschien nog een zee – maar Maria 23 maakte de lange tocht van New York naar Spanje te voet. Ook Daniël 1 bracht zijn laatste levensjaren door aan de uiterste westkust, zoals in *Les particules elementaires* de wetenschapper Michel Djerzinski doet, in zijn geval in Ierland.

Eigenlijk wordt de roman vanuit dit apocalyptische einde geschreven, zij het dat het 'levensverhaal'

⁴ Aldus Pierre Citron in een inleiding bij de uitgave van genoemd boek van Honoré de Balzac, in het verzamelde werk *La Comédie humaine VI*, Paris: Gallimard, 1977, p. 402. Balzac verwijst naar de bijbelse Esther op p. 643-644.

van Daniël 1 en de belevenissen van zijn verre, gekloonde nazaat Daniël 25 in dit opzicht niet geheel met elkaar in evenwicht zijn. Houellebecq heeft dat in een interview ook erkend. De methode die hij gebruikt is echter intrigerend: vanuit het einde der tijden en vanuit de kennis die men dan heeft, wordt commentaar geleverd op wat ooit gebeurde. Houellebecq de ‘ziener’ schouwt de werkelijkheid van het laatste der tijden, zoals Daniël in het gelijknamige bijbelboek, en zoals Johannes op Patmos. Hij doet dat op een wijze alsof het gaat om een vaticinium ex eventu. Men kan zelfs de vraag stellen, of het onderscheid dat Houellebecq maakt tussen Daniël1 en zijn gekloonde nazaten Daniël24 en 25, niet parallel loopt met de verschillen tussen de Daniël beelden uit Daniël 1-6 en Daniël 7-12.

Inhoudelijke verwantschap?

Natuurlijk hoeft de romancier Houellebecq zich niet te houden aan welke inhoudelijke parallel met de bijbelse apocalyptiek ook. Dat doet hij dan ook niet; hij herleest de apocalyptische beelden vanuit een ander, niet-christelijk perspectief. Zelf geeft hij in enkele interviews toe nogal gecharmeerd te zijn van de denkbeelden van de Raëlieten, een door Claude Vorilhon⁵ gestichte sekte die alles wat over God, engelen, hemel en verdere bovennatuurlijke werkelijkheid geschreven is, op een volstrekt ‘redelijke’ wijze wil verklaren en die expliciet afstand neemt van jodendom en christendom als religie. Daarbij gaat men wel uit van boodschappen van de kant van buitenaardse (intelligente) wezens van vlees en bloed, komend van een andere planeet; zij zouden ‘scheppers’ of wetenschappers (Elohim) zijn, ook wel *intelligent designers* genoemd, die in hun ontwikkeling véér voor liggen op de aardse mens, feitelijk de aarde geschapen hebben en de nu nog omstreden methode van klonen hebben geïntroduceerd.⁶

Het lijkt erop, dat Houellebecq passages uit het bijbelboek Daniël en andere bijbelse geschriften leest met de bril van deze sekte. In een van de zogenaamd geopenbaarde boeken van Claude Vorilhon rijgt deze een aantal bijbelteksten aan, die vervolgens worden geïnterpreteerd vanuit de gedachte dat intelligente wezens van een andere planeet onze aarde feitelijk besturen. In Daniël 10:5-6 zou het dan gaan om een van deze ‘scheppers’. Daniël 12:2 spreekt van een ‘laatste oordeel’ waarin het alleen aan de waardevolle mensen voorbehouden is voort te leven; dat komt overeen met de opvattingen in Houellebecqs roman over de nieuw-menselijke figuren, die staan tegenover de (verdoemde) restanten van de nomadische en primitieve ‘oude’ mens. Evenzo zou in Daniël 12:3 met ‘de verlichten’ bedoeld zijn: ‘de intelligente’ mensen (de nieuw-menselijke figuren uit de roman) en Daniël 12:4 spreekt dan van de nu gekomen eindtijd, waarin de

(aardse) mens een voldoende hoog wetenschappelijk peil heeft bereikt om de geheime woorden te openbaren. In *Les particules elementaires* is de wetenschapper Michel Djerzinski het prototype van zo’n mens. **Geen leven**

In het eerste commentaar dat Daniël²⁵ levert op de aantekeningen die zijn voorganger Daniël²⁴ heeft nagelaten, is diens laatste aantekening te vinden:

In ’t zwembad van een slecht hotel
Ben ik de bijbel aan het lezen.
Jouw profetie breekt mij, Daniël!
De lucht doet grote rampen vrezén. (p. 157)

Het commentaar van Daniël²⁵ luidt: Daniël²⁴ heeft zich te zeer laten beïnvloeden door de eerste Daniël. Hij was zelfs de bijbel gaan lezen, maar had te weinig kritische distantie bewaard (p. 158). Door uit de veilige, nieuw-menselijke *compound* te vertrekken, zal Daniël²⁵ later feitelijk hetzelfde doen, aangezien als hij is door het ‘levensverhaal’ van Daniël¹. Wie weet is dat ook wel de positie van Houellebecq zelf. Een leven zónder lust, emoties, liefde, verlangen en werkelijke dood, is geen leven. Pas als de gekloonde figuur deze gevoelens en de daarbij behorende eindigheid ervaart, aan de rand van de wereld, kan hij zeggen: ‘Het leven was echt’. Eerst dán lijkt er sprake te zijn van ‘eeuwigheidsleven’. Maar hij blijft een eenzame figuur – zoals de hoofdpersoon in *Plateforme* die aan het eind van zijn leven, vereenzaamd in een Thais dorp, concludeert: ‘On m’oubliera. On m’oubliera vite’.

Misschien is dat de angst van Houellebecq zelf.

⁵ Jan Willem van Henten en Osgar Mellink, ‘Algemene Inleiding’ in Van Henten en Mellink (red.), *Visoenen aangaande het einde. Apocalyptische geschriften en bewegingen door de eeuwen heen*, Zoetermeer: Meinema, 1998, p. 11-18.

⁶ Zie o.a. Wikipedia s.v. Vorilhon, en de website van de Raëliaanse beweging zelf. Op deze website wordt verwezen naar Claude Vorilhon (Raël), *De Boodschap gegeven door Buitenaardsen*.

⁷ Mede vanwege deze invulling van het begrip *intelligent design* door een sekte als de Raëlieten, was de suggestie van de vorige minister van Onderwijs, Maria van der Hoeven, om hierover een maatschappelijke discussie te starten, uiterst naïef.